

САМОКОНТРОЛЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається питання самоконтролю як компонента навчально-пізнавальної діяльності особистості, зазначаються методи та прийоми формування самоконтролю, а також умови, які забезпечують успішність організації самоконтролю молодших школярів.

In the article the question of self-control is examined as komponenta of navchal'no-piznaval'noy activity of personality, methods and receptions of forming of self-control, and also terms which provide progress of organization self-control of junior schoolboys, are marked.

В умовах демократизації та гуманізації громадського життя, відродження національної школи складаються сприятливі умови для розвитку особистості в процесі навчання, сутність якого заснована на створенні умов, при яких дитина стає суб'єктом діяльності, що формує в неї уміння самостійно ставити перед собою цілі, планувати навчальну діяльність, вибирати відповідні дії для її реалізації, здійснювати самоконтроль виконуваної роботи, оцінювати отримані результати.

В педагогічній науці розглядаються питання організації сприйняття, запам'ятовування, репродуктивного опрацювання дій, проте мало уваги приділяється контролю та самоконтролю в різних його формах, про що свідчить аналіз наукових робіт, присвячених даній проблемі. Існує протиріччя між обґрунтованими теоретичними положеннями про необхідність самоконтролю в цілісному процесі пізнання і недостатньою розробленістю конкретних способів реалізації цих положень, що практично привело до ігнорування цієї ланки процесу навчання. В свою чергу шкільна практика вимагає розробки оптимальних способів організації самоконтролю учнів з

урахуванням їх реальних навчальних можливостей, змісту навчального предмету, характеру пізнавальної діяльності школярів. Тому назріває гостра необхідність визначення та обґрунтування методів та прийомів формування самоконтролю особистості, а також з'ясування умов, які забезпечують успішність його організації задля ефективного використання у навчальному процесі загальноосвітньої школи. Адже тільки взаємозв'язок і взаємодія прогресивних ідей сучасності та практичного досвіду дадуть позитивні результати у формуванні самоконтролю як невід'ємного компонента будь-якої свідомої діяльності людини.

Тривалий час проблема самоконтролю була предметом психологічної науки і пов'язувалася з дослідженням психологічних особливостей пізнавальних процесів. В останні десятиріччя дане питання стало предметом дослідження педагогічної науки. Так, у педагогічній літературі називається оцінювально-результативний компонент навчання, який передбачає контроль того, хто навчається, за правильністю виконаних навчальних операцій, точності відповідей (А.М.Алексюк, Ю.К.Бабанський, О.Я.Савченко, В.В.Ягупов, М.Д.Ярмаченко), розглядаються питання навчання учнів уміння знаходити та виправляти помилки при читанні, письмі та розв'язуванні задач (Т.І.Гавакова, Л.В.Жарова, В.С.Іванова, К.П.Мальцева, Л.К.Назарова та ін.), формування вмінь самоконтролю на уроках трудового навчання та використання технічних засобів для самоконтролю трудових процесів (Л.Б.Ітельсон, Р.С.Карапетян, М.І.Кувшинов, В.В.Чебишева), висвітлюються різні підходи до визначення сутності самоконтролю. Одні дослідники розглядають самоконтроль як рису особистості, її властивість перевіряти власні дії, вчинки в діяльності та поведінці (М.І.Боришевський, Т.І.Гавакова, А.К.Сердюк, Г.А.Собієва). Інші – визначають самоконтроль як компонент навчально-пізнавальної діяльності, в процесі якої учні виявляють відповідність або невідповідність одержаних результатів поставленій меті, що передбачає роботу з помилками: знаходження їх, пояснення причин їх виникнення, виправлення (Н.М.Гнідова, В.С.Іванова та ін.). Такий підхід дозволяє розглядати самоконтроль у складі самотійної

роботи учнів, яка стимулює їх до уважного виконання навчальних завдань, дозволяє виправляти допущені помилки, усвідомлювати зміст навчального матеріалу, давати об'єктивну самооцінку результатам виконаної роботи; як засіб підвищення ефективності навчального процесу взагалі та успішності навчально-пізнавальної діяльності школярів; як оцінювальні вміння, сформовані в певній діяльності учнів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що самоконтроль розглядається як одна із важливих психологічних властивостей людини, що виявляється в її здатності самостійно стежити за власними діями, вчинками, співвідносити їх з вимогами певних норм та правил. Самоконтроль має безпосереднє відношення до самосвідомості особистості, що полягає в усвідомленні людиною свого “Я” і своїх вчинків та активному регулюванні їх у суспільстві, відноситься до вольової форми самосвідомості, до якої належать всі ті прояви психічної активності особистості, в яких виступає її свідоме регулювання власних дій, вчинків, діяльності, свого ставлення до оточення і до себе самої.

У контексті дослідження необхідно зазначити, що самоконтроль у навчанні, як усвідомлене регулювання учнем своєї діяльності задля забезпечення таких її результатів, які б відповідали поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам і зразкам, передбачає: співвідношення виконуваної діяльності з певними нормами регулювання та її оцінки; критичне відношення до своєї роботи, яке проявляється в умінні помічати та виправляти допущені помилки; відображення відповідності чи невідповідності одержаних результатів поставленій меті та корегування; засвоєння зразка та порівняння результатів виконуваної роботи з ним; свідоме регулювання процесу власної діяльності, попереднє планування роботи; прояв самосвідомості особистості; самостійність, яка дозволяє розглядати самоконтроль як необхідний елемент самостійної роботи; перевірка своєї роботи, знань, поведінки. Він забезпечує функціонування зворотного зв'язку в навчальному процесі – одержання вчителем інформації про ступінь труднощів і типові недоліки, що викликає

необхідність змін до методів, форм та засобів навчання.

Самоконтроль є постійним елементом навчальної діяльності і стосується всіх етапів у її структурі: учень зіставляє досягнуте з очікуваним кінцевим результатом та корегує хід розв'язання проблеми. За цих умов зовнішній контроль трактується ним, з одного боку, як “ключ”, що підтверджує або спростовує його власні висновки щодо виконаної дії, а з іншого, – як зовнішня форма самовираження: через контроль з боку вчителя учень “повідомляє усім” про свої досягнення, успіхи, що звичайно пов'язані з питанням його престижу в класі. Зовнішній контроль являється тією обов'язковою умовою, додержання якої створює необхідну основу для формування самоконтролю, що включає модель бажаного результату дії; процес порівняння даного образу і реальної дії; ухвалення рішення про продовження і корекцію дії [6: 36].

Із вступом дитини до школи провідною діяльністю стає навчальна діяльність, яка охоплює дитячий, підлітковий і юнацький вік. Шкільний період має принципове значення для соціальної зрілості людини, для становлення її як особистості, а також для формування самоконтролю, адже “із дня на день, із року в рік, починаючи із молодших класів, школяр живе, то перевіряючись іншими, то сам перевіряючи себе” [1: 16]. У даному напрямі важливе значення належить початковій школі, яка повинна забезпечити умови для формування самоконтролю в навчальній діяльності молодших школярів, що, в свою чергу, підкоряється визначеним закономірностям. На початку навчання в школі оволодіння самоконтролем виступає для дітей як самостійна форма діяльності, зовнішня по відношенню до основної цілі. Поступово, завдяки багаторазовим і постійним вправам у його здійсненні, самоконтроль перетворюється в необхідний компонент навчальної діяльності, включений в процес її виконання. Тільки у другому, а особливо у третьому класі, самоконтроль дітей починає все більш помітно виявлятися як складова частина навчальної діяльності.

У відповідності із вищесказаним слід зазначити, що особливості самоконтролю у різних учнів мають свої розбіжності, які виявляються в ступені автоматизму його протікання (чи являє він собою розгорнуту самостійну дію,

чи включений у процес виконання дій), у його спрямованості (контролюється процес виконання дій чи лише їхні результати), у критеріях, на основі яких формується самоконтроль (матеріалізована чи ідеально представлена зразок-схема-зразок), у часі його здійснення (після дії, у процесі дії і до її початку) тощо.

Формування самоконтролю, що полягає в постійному простежуванні ходу виконання навчальних дій, своєчасному виявленні різноманітних погрішностей у їхньому виконанні, внесенні необхідних коректив у них, вимагає забезпечення в системі уроків наступних умов: щоб запобігти можливим помилкам, ускладнювати завдання в певній послідовності; домагатися від учнів чіткого розуміння мети роботи і об'єкта перевірки; передбачати труднощі, які можуть виникнути в процесі виконання самостійної роботи; при формуванні складних умінь і навичок одночасно опрацьовувати прийоми та способи їх перевірки; у виконанні тренувальних вправ передбачати спеціальні ускладнення, щоб запобігти зниженню гостроти уваги, утворенню штампу дій [4: 216].

Успішність навчального процесу, ефективність формування у молодших школярів навичок самоконтролю в значній мірі залежить від використання вчителем ряду доцільних методів та прийомів, серед яких: поопераційне пояснення способу дії, зіставлення зі зразком, оволодіння конкретними прийомами перевірки, опора на пам'ятку, алгоритмічний припис, взаємоконтроль, диференційований підхід учителя до виправлення помилок, матеріалізація навчальних дій під час контролю (підкреслення, доповнення, підставлення відповіді) [7: 134]; виокремлення самоконтролю як спеціальної дії, чітке формулювання учителем завдань і надання учням установки на самоконтроль, забезпечення дітей засобами наочної фіксації результатів контрольованих ними дій; включення молодших школярів до взаємного контролю [2: 12].

Ефективність будь-якої діяльності перш за все залежить від сили і ступеня усвідомлення потреби індивіда в даній діяльності, зокрема виникнення потреб і

відповідних їм мотивів в школярів до самоконтролю, серед яких: усвідомлення та прийняття учнем самоконтролю у навчальній діяльності; формування особистісних потреб до самоконтролю; задоволення від результатів своєї діяльності [5: 187]. Загалом мотиви щодо здійснення молодшими школярами самоконтролю можна розділити на чотири групи: мотиви, які учні безпосередньо пов'язують із особою вчителя – з любов'ю і повагою дітей до нього, з його необмеженим авторитетом; мотиви, які школярі пов'язують із своїми навчальними інтересами; мотиви, які пов'язуються з прагненнями одержати нагороду або уникнути покарання; мотиви, які діти пов'язують з інтересами учнівського колективу.

Варто зазначити, що молодші школярі ще погано розуміють роль самоконтролю у вирішенні поставлених перед ними завдань, тому необхідний систематичний і послідовний контроль за учнями зі сторони учителя, батьків і всього класного колективу; здійснення стимулювання позитивної мотивації дій самоконтролю; навчання дітей прийомам самоконтролю та закріплення їх в процесі виконання самостійної роботи; аналіз результатів діяльності. У даному контексті варто визначити умови, які забезпечують успішність організації самоконтролю молодших школярів: диференційований підхід у використанні прийомів самоконтролю; врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, а також реальних навчальних можливостей, характеру завдань, які вони виконують, вибору об'єкта самоконтролю, видів пізнавальних дій, які необхідні для оволодіння школярами навчальним матеріалом; систематичність та послідовність використання прийомів самоконтролю у навчальному процесі; різноманітність прийомів самоконтролю; сформованість в учнів інтересу до здійснення самоконтролю; тривалість роботи у напрямі організації самоконтролю молодших школярів.

Отже, в процесі навчання важливо не тільки озброювати школярів знаннями і способами виконання навчальних дій, а й формувати у них критичне ставлення до своїх можливостей та успіхів, вчити контролювати власні дії в навчально-пізнавальній діяльності, а це, в свою чергу, допомагає побачити

цілісну картину всього навчального процесу, сприяє виявленню та з'ясуванню його недоліків і шляхів їх подолання, надає дидактичному процесу логічної, змістової, організаційної і методичної завершеності, що є необхідним в умовах розвитку та удосконалення навчального процесу сучасної загальноосвітньої школи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блонський П.П. Избранные психологические произведения. – М., 1964. – 273с.
2. Боришевский М.Й. Виховання самоконтролю в поведінці учнів початкових класів. – К.: Радянська школа, 1980. – 143с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.– 376с.
4. Лында А.С. Дидактические основы формирования самоконтроля в процессе самостоятельной учебной работы учащихся. – М.: Просвещение, 1979. – 358с.
5. Малихіна О.В. Мотивація учіння молодших школярів. – К.: Навчальна книга, 2002. – 304с.
6. Осницкий А.К. Саморегуляция деятельности школьника и формирование активной личности. – М.: Знание, 1986. – 80с.
7. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 2002. – 368с.